

М.О. Бакаєва
(м. Донецьк)

Застосування фреймових структур для аналізу концептуальних метафор у творі У. Голдінга «Бог-скорпіон»

1. Вступні зауваження. Сучасна лінгвістична думка відзначається появою цілої низки нових наукових парадигм, пов'язаних з тим, що мова все більше розглядається в антропонімічному вимірі. Когнітивно-дискурсивна парадигма, яка базується на дослідженні ментальних процесів сприйняття об'єктивної дійсності людиною, дозволяє виявити особливості її індивідуального когнітивного простору, тобто дозволяє з'ясувати, яким чином структурована сукупність знань та уявлень конкретного мовця та як корелюють ці знання з мовною базою [1, с. 5; 5, с. 8; 13, с. 58]. Когнівістика вивчає також одиниці збереження інформації, описує системи, що забезпечують обробку інформації [2, с. 3; 21, с. 367], займається людським розумом і мисленням (mind) і тими ментальними (психічними, розумовими) процесами й станами, що з ними пов'язані. Таким чином, зроблено значний крок вперед у порівнянні з традиційною лінгвістикою, оскільки поступово усвідомлюється, що повний доступ до свідомості - це не тільки спостереження за предметно-пізнавальною діяльністю людини, але це й вивчення мови як форми відбиття й вираження розумових процесів, бо саме через мову ми одержуємо знання про світ, і саме в мові ми відображаємо ці знання [5, с. 7-8].

Традиційна лінгвістика досліджувала, описувала й класифікувала безпосередньо спостережувані мовні форми, представлені, як правило, у письмовому вигляді властивості й відносини, які можна було декодувати на основі вивчення текстів [21, с. 367]. Когнітивна ж лінгвістика поставила перед собою завдання виявити й описати сховані, безпосередньо не спостережувані й неусвідомлювані носієм мови мовні параметри [17, с. 130; 21, с. 367-368].

Незаперечним є той факт, що людське мислення метафоричне вже по своїй суті, тобто метафора від природи властива людському мисленню й пізнанню [22, с. 6]. Виникаючи в мові постійно – від сфери повсякденно-побутового мовлення до мови науки – метафори є незмінним знаряддям мислення та пізнання навколишнього світу [10, с. 121]. Наш загальний досвід про світ зберігаючись також у нашій повсякденній мові, може бути акумульований і відтворений за допомогою того, як ми виражаємо наші ідеї. Щоб скористатися цим джерелом інформації, потрібно абстрагуватися від логічно збудованих частин речення й аналізувати образну мову, особливо метафори [27, с. xii].

Наявність метафори в людському мисленні послідовно аргументована Дж. Лакофом, згідно з думкою якого принаймі три фактори підтверджують присутність метафори в людському мисленні:

- 1) концептуальні метафори є основою для появи великої кількості метафор у повсякденному мовленні;
- 2) саме метафори керують нашими міркуваннями та поведінкою;
- 3) опора на конвенціональні відповідності дає можливість розуміти новостворені метафори [23, с. 210].

2. Визначення термінологічного апарату дослідження. У загальних рисах метафора розглядається як бачення одного об'єкта через інший і при такому підході вона є одним із засобів репрезентації знання в мовній формі. Метафору звичайно відносять не до окремих ізольованих об'єктів, а до складних безпосередньо неспостережуваних розумових просторів (областей почуттєвого або соціального досвіду), які в процесах пізнання співвідносяться через метафору з більш простими або конкретно спостережуваними розумовими просторами [13, с. 55].

Концептуальна метафора визначається як перенесення інформації з однієї області знань (області-джерела – source domain, що містить знання про предмет, явище, об'єкт, що використовується для позначення іншого предмета або явища) в іншу область знань, область мети – target domain, що містить інформацію про позначувану сутність [22; 23, с. 203]. При цьому суттєвим постає розмежування лінгвістичного виразу метафори та її концептуального змісту. У цьому власне йдеться про розмежування поверхневої і глибинної семантичної структури, які по-різному репрезентовані в мовленні. Так, наприклад, концептуальна метафора THE MAN IS A SHARK може бути представлена на поверхневому рівні декількома способами: *“that man is a shark”*, *“shark-man”*, *“he is sharking”*, *“he’s always got to keep moving forward”* і т.д. [25, с. 105].

Все розмаїття методів дослідження метафори може бути зведене до двох напрямків - традиційного (семантичного) і когнітивного (концептуального). При семантичному підході розглядається семна структура метафори, а також семантичні поля, до яких ця метафора належить. Когнітологи, з свого боку, вважають, що метафора - це ментальне явище, якому приділяється основна роль в концептуалізації дійсності, тобто в організації й узагальненні людського досвіду, сприйнятті світу. Обидва підходи тісно пов'язані між собою і доповнюють один одного [20, с. 59].

У цьому сенсі переконливим видається твердження С.А. Жаботинської про те, концептуальний аналіз є логічним продовженням традиційного семантичного аналізу [7, с. 12]. Однак існують розходження між двома типами аналізу, які полягають, по-перше, в

більш високому ступені абстракції, властивому концептуальному аналізу [8, с. 147; 9]. По-друге, при семантичному аналізі досить виділити перелік елементів, що входять до складу значення, а при аналізі концептуальному дані елементи необхідно співвіднести між собою й об'єднати в певну «концептуальну (схемну) структуру» [7, с. 13; 8, с. 149]. При цьому така модель не присутня в концепті безпосередньо, її реконструкція залежить від вміння дослідника помітити певні закономірності. Спосіб подання таких схем залишається поки питанням, відкритим для обговорення.

У ряді досліджень [6; 7; 8; 11; 12; 15; 17; 18; 20] для подання таких схем пропонується використовувати фреймові моделі. З погляду структури фрейм є мережею, яка складається з вузлів або слотів і зв'язків між ними. Привабливість використання фреймового аналізу для вивчення мовних явищ полягає в тому, що фрейм дозволяє чітко структурувати уявлення про об'єкт [4, с. 8-9; 11, с. 55; 15, с. 176].

С.А. Жаботинська вказує на те, що різноманітні види фреймів, які використовуються в концептуальному аналізі, можна звести до певних відносно універсальних типів структур, «вузли яких, позначені займенниками, наділені узагальненим значенням, що відповідають основним категоріям мислення» [8, с. 154; 9]. Для аналізу різноманітного мовного матеріалу вона пропонує п'ять базових фреймів: предметний, таксономічний, посесивний, акціональний і компаративний. В результаті інтеграції базових фреймів виникає концептуальна міжфреймова мережа.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях стверджується, що метафорична модель включає дві фреймові мережі [3, с. 186]. Перша мережа - мережа джерела - показує, яке слово-поняття було використано для метафоричного позначення, а друга мережа - мережа мети - визначає, яка реалія одержала дане метафоричне позначення. Очевидно, що такий підхід збігається із запропонованою в рамках інтеракціоністської теорії [16] тричастною структурою метафори: X (tenor, концепт-референт) is like Y (vehicle, концепт-корелят) in respect to Z (ground - підстава метафори). Область мети, або концептуальний референт, визначається як концепт або концептуальний домен, що ідентифікується за допомогою метафори. Область-джерело, або концептуальний корелят - це концепт або концептуальний домен, до якого звертаються для порівняння і те, що має відповідне позначення [24, с. 122].

Під терміном «домен» (услід за С.А. Жаботинською [9]) розуміємо конкретне поняття, що може мати внутрішню структуру або «внутрішню мережу» [6, с. 78]. Сукупність таких понять утворює більш складний понятійний комплекс – концептосферу. Передбачається, що в основі концептосфери лежить структура, не ідентична переліку її елементів - концептуальна мережа.

3. Характеристика мовного матеріалу. Незважаючи на широке використання фреймових структур для опису різних явищ, як справедливо відзначила І.А. Тарасова, «випадків застосування фреймової концепції до аналізу художнього мовлення небагато» [19, с. 42]. Когніція й література, за словами М. Тернера, тісно пов'язані між собою: літературу цікавить людське розуміння, а вивчення людського мислення звертається за ключами до найстаршого й найбільш незмінного вида мистецтва. Особливості людського мислення найкраще помітні при розгляді саме добутків художньої літератури [26, с. 12-14], оскільки більшість процесів мови проявляються в найбільш чіткому виді в літературних творах. Тому лінгвіст у своїй роботі повинен використовувати літературні твори для дослідження й вивчення різних процесів [26, с. 15].

Сьогодні рідко зустрічаються роботи, присвячені аналізу індивідуального, особистісного, унікального світоглядного й концептуального світу, вираженого в авторському тексті. З іншого боку, «тільки його можна оцінити з більш-менш об'єктивних, адекватних позицій. Тому що тільки він має конкретне, оформлене й обмежене (а виходить, належне до опису) вираження у вигляді персонального тексту зі своїм автором» [14, с. 33]. Дана робота є спробою застосування фреймових структур для аналізу концептуальних метафор в художньому творі конкретного автора.

4. Процедура аналізу матеріала дослідження. Матеріалом для аналізу послужили 184 метафоричних вираження (метафори, порівняння), отриманих методом суцільної вибірки зі збірки «Бог-скорпіон» У. Голдінга, відомого прозаїка Великобританії. В результаті аналізу референтів метафор було виділено дві групи, що утворюють концептосфери СВІТ ЛЮДИНИ (90 прикладів - 49%) і СВІТ ПРИРОДИ (94 приклади - 51%).

У даній статті розглянемо концептосферу СВІТ ПРИРОДИ. Як показує аналіз фактичного матеріалу, модель концептосфери СВІТ ПРИРОДИ може бути представлена у вигляді мережі пов'язаних між собою доменів. Мережна модель концептосфери СВІТ ПРИРОДИ складається з доменів ОБ'ЄКТИ ПРИРОДИ і ЯВИЩА ПРИРОДИ (табл. 1):

Таблиця 1. Домени концептосфери-референта СВІТ ПРИРОДИ

№	Концептуальний домен	Кількість в прикладах	Кількість в %	Приклад
1.	Об'єкти природи	56	60	<p><i>...and sometimes the <u>mountain</u> stares down – as if we weren't here!</i></p> <p>‘... і іноди <u>гора</u> пильно дивилася</p>

				вниз начебто нас там і не було!’
2.	Явища природи	38	40	... <i>but <u>cold</u> that seized a man, makes him dance at first, then makes him slow, then brings him to a full stop.</i> ‘... але <u>холод</u> , що охоплює людину, спочатку примушує її танцювати, потім рухатися повільніше, а потім зовсім зупинитися.’
	Всього	94	100	

Зв’язок між доменами визначається комбінаторикою базисних фреймів (схема 1):

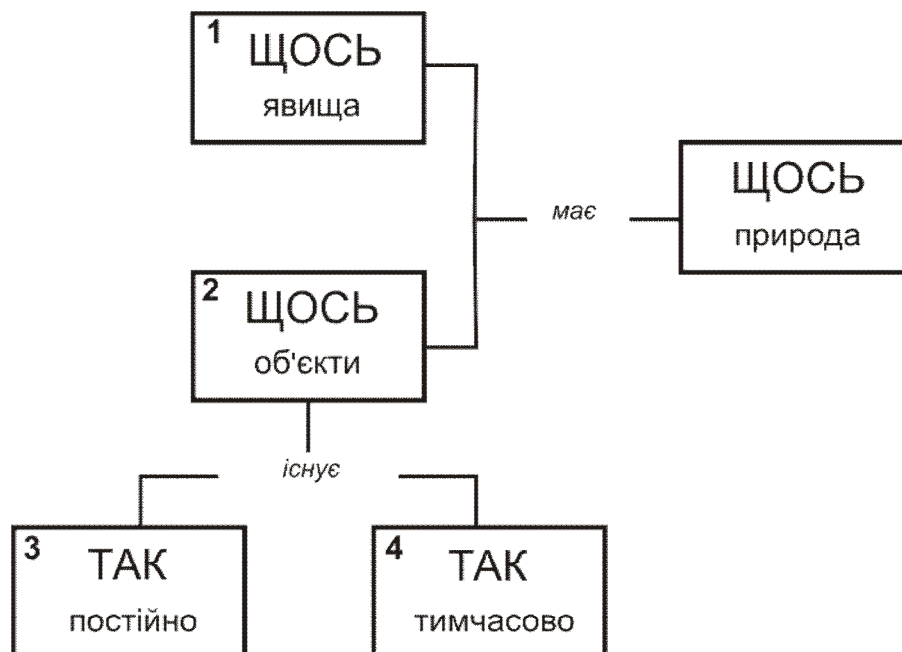

Схема 1. Концептосфера-референт СВІТ ПРИРОДИ: мережна модель

Як видно зі схеми 1, мережна модель концептосфери ПРИРОДА формується двома посесивними фреймами:

1. посесивний фрейм ЩОСЬ-контейнер (природа) має ЩОСЬ-вміст (явища): *Out of this sky, heat and light fell like an avalanche so that everything between the two long cliffs lay motionless as the cliffs themselves (p. 9).* ‘Із цього неба лавиною падали світло й жар і все між двома довгими стрімчаками лежало без руху як і самі стрімчаки.’

2. посесивний фрейм ЩОСЬ-контейнер (природа) має ЩОСЬ-вміст (об'єкти): *The port was built in a small bay that was like half a cup (p. 136).* ‘Порт був побудований у маленькій бухті, що за формою нагадувала половину чашки.’

При цьому другий посесивний фрейм розширюється за рахунок двох предметних фреймів:

3. предметний фрейм ЩОСЬ-об'єкт існує ТАК-стан (*постійно*): *Under the weight of the sky ... (p. 162)*. 'Під вагою неба ...'

4. предметний фрейм ЩОСЬ-об'єкт існує ТАК-форма/час існування (*тимчасово*): *There were many animals in front of them – animals that would escape past, as water escapes from cupped fingers, leaving no more than a drop in the palm (p. 82)*. 'Перед ними було багато тварин, тварин, які швидко зникнуть, як зникає вода зі складених рук, залишаючи лише краплю на долоні.'

Аналіз корелятив метафор дозволив визначити основні принципи їх класифікації, виявивши при цьому корелятивні зони встановлення подібності. Результати аналізу корелятив авторської концептуальної метафори показують, що вони розподіляються по двох концептосферах: ЖИВА ІСТОТА й НЕЖИВІ ФІЗИЧНІ ОБ'ЄКТИ (таблиця 2).

Таблиця 2. Кореляти концептосфери-референта СВІТ ПРИРОДИ

№	Концептосфера	Кількість в прикладах	Кількість в %	Пример
1.	Жива істота	65	70	<i>The water flowed along the deck, carrying <u>snakes</u> of coal dust (p. 142)</i> 'Вода текла уздовж палуби разом із <u>зміями</u> вугільного пилу.'
2.	Неживі фізичні об'єкти	29	30	<i>A <u>grain</u> of sunlight ... (p. 43)</i> ' <u>Крупиця</u> сонячного світла ...'
	Всього	94	100	

Згідно з нашими спостереженнями, при створенні метафор, що складають концептосферу СВІТ ПРИРОДИ, У.Голдінг найчастіше звертається до концептосфери-корелята ЖИВА ІСТОТА, яка складається з доменів, кількість та відношення між якими встановлюють її складність. Мережна модель концептосфери ЖИВА ІСТОТА складається з доменів (таблиця 3):

Таблиця 3. Домени концептосфери-корелята ЖИВА ІСТОТА

№	Концептуальний домен	Кількість в прикладах	Кількість в %
---	----------------------	-----------------------	---------------

1.	Діяльність	47	72
2.	Тілесний феномен	7	11
3.	Жива істота	4	6
4.	Свідомість	4	6
5.	Стан	3	5
	Всього	65	100

Зв'язок між доменами визначається комбінаторикою базисних фреймів (схема 2):

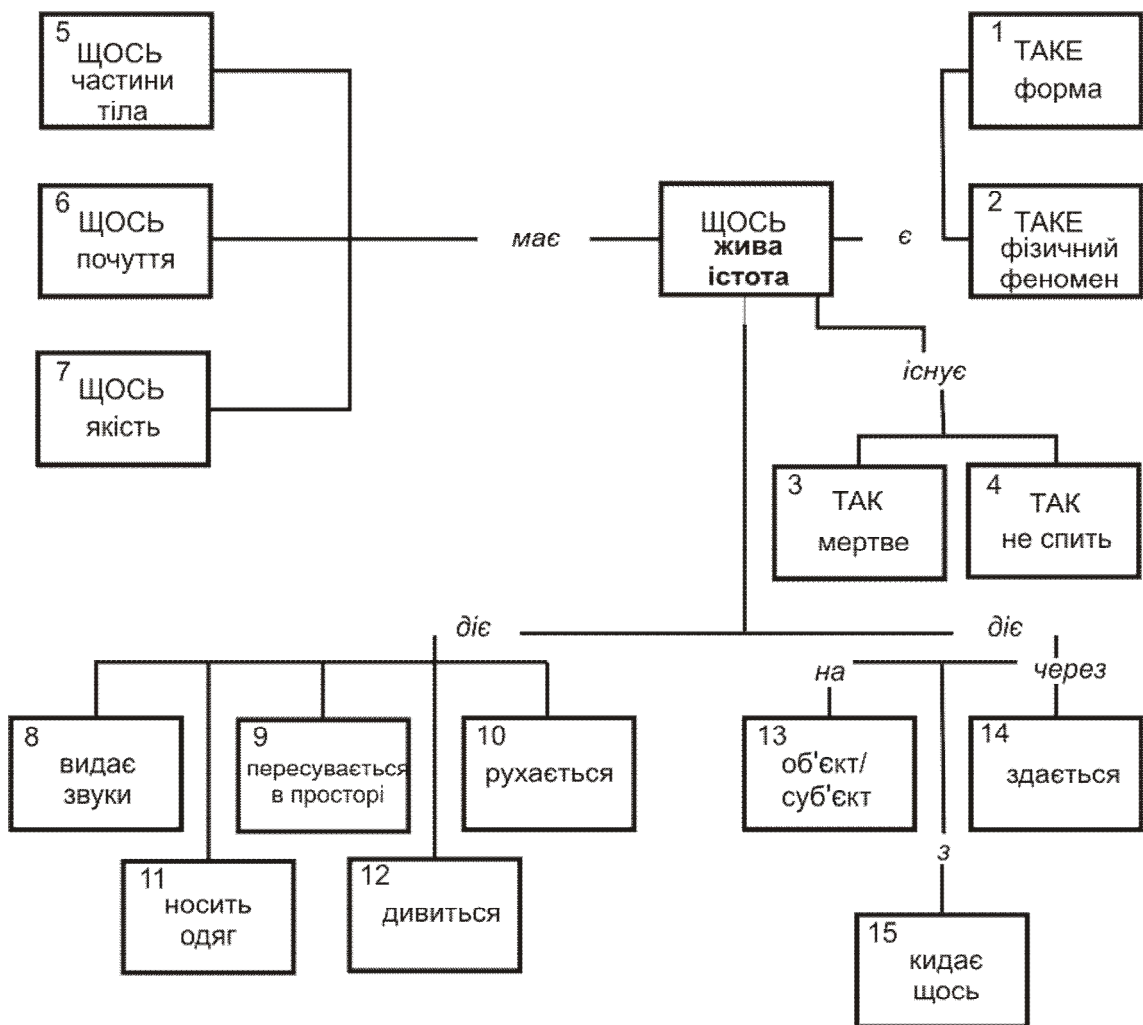

Схема 2. Концептосфера-корелят ЖИВА ІСТОТА: мережна модель

Як показує схема 2, мережна модель концептосфери ЖИВА ІСТОТА складається з 15 фреймів - чотирьох предметних, трьох посесивних і восьми акціональних:

1. предметний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-суб'єкт (*жива істота*) є ТАКЕ (*форма*): *The water flowed along the deck, carrying snakes of coal dust (p. 142).* ‘Вода текла уздовж палуби, несучи змій вугільного пилу.’

2. предметний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-суб'єкт (*жива істота*) є ТАКЕ (*фізичний феномен*): ... *the cliffs half hid themselves behind the air and began to shake (p.9).* ‘... стрімчаки наполовину сховалися за повітрям і почали тремтіти.’

3. предметний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-суб'єкт (*жива істота*) існує ТАК (*мертве*): *The river water was flat, opaque, dead (p. 9).* ‘Вода в ріці була гладкою, темною, мертвою.’

4. предметний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-суб'єкт (*жива істота*) існує ТАК (*не спить*): *The settlement stayed as wide awake as the animals on the plain (p. 90).* ‘Поселення не спало як тварини на рівнині.’

5. посесивний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-ціле (*жива істота*) має ЩОСЬ-частину (*частини тіла*): (*moon*) ... *the Sky Woman has a full belly! (p. 108).* (місяць) ‘... у Небесної Жінки був повний живіт!’

6. посесивний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-контейнер (*жива істота*) має ЩОСЬ- вміст (*почуття*): ... *happy darkness ... (p. 95).* ‘... щаслива темрява ...’

7. посесивний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-контейнер (*жива істота*) має ЩОСЬ- вміст (*якість*): *When dusk released them from the tyranny of the sun ... (p. 36).* ‘Коли сутінки звільнили їх від тиранії сонця’

8. акціональний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-агенс (*жива істота*) діє (*видає звуки*): ... *the big tree stirred its leaves, woke, roared, and was silent again (p. 80).* ‘... велике дерево поворухнуло листами, прокинулося, поричало й знову замовкло.’

9. акціональний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-агенс (*жива істота*) діє (*пересувається в просторі*): ... *the sunlight was creeping along the corridor towards it (p. 42).* ‘... сонячне світло повзло уздовж коридора до нього.’

10. акціональний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-агенс (*жива істота*) діє (*рухається*): (*moon*) ... *a white Sky Woman danced (p. 101).* ‘(місяць) ... біла Небесна Жінка танцювала.’

11. акціональний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-агенс (*жива істота*) діє (*носить одяг*): *Mountains that wear a white cloak ... (p. 58).* ‘Гори, що носили біле пальто.’

12. акціональний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-агенс (*жива істота*) діє (*дивиться*): *At once she was aware of how the mountain looked down at her (p. 69).* ‘Вона відразу ж відчула, як гора глянула на неї.’

13. акціональний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-агенс (*жива істота*) діє на ЩОСЬ-об'єкт: *The heat hit him ... (p. 140).* ‘Жара вдарила його.’

14. акціональний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-агенс (*жива істота*) діє через (здається): *The few trees, palms, acacias, hung down their foliage as if they had given up* (р. 9). ‘Кілька дерев, пальм й акацій, опустили листя начебто здаючись.’

15. акціональний фрейм ХТОСЬ/ЩОСЬ-агенс (*жива істота*) діє з (*кидає*) ЩОСЬ: *Over all this the thunder rolled, dropping bright light into the hills and the band played* (р. 159). ‘Над всім цим котився грім, кидаючи яскраве світло на пагорби й грав оркестр.’

5. Висновки. Таким чином, використання фреймових мереж для аналізу компонентів концептуальних метафор уможливило детальне і глибоке розуміння структури концептосфери-референта СВІТ ПРИРОДИ й концептосфери-корелята ЖИВА ІСТОТА. Результати аналізу корелятив метафор, які входять у концептосферу СВІТ ПРИРОДИ, вказують на те, що природа для У.Голдінга - це насамперед жива істота, фізичний феномен, що має форму (тіло та його частини), почуття та якості, існує певним чином в цьому світі. Цікавим є факт, що з усіх характеристик живої істоти на перший план виходить її здатність щось робити: видавати різноманітні звуки, рухатися, пересуватися в просторі, носити одяг і т.ін. Отже, при осмисленні концептосфери СВІТ ПРИРОДИ переважає персоніфікація, один з підвидів метафори.

Надалі передбачається проаналізувати подібним чином метафори, що утворюють концептосферу СВІТ ЛЮДИНИ, щоб встановити які види метафор використовує автор для осмислення людської сутності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Акуленко В.В. Світова лінгвістика ХХ-ХХІ століть: міжнародне взаємопорозуміння та його обмеженість // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи/ НАН України. Центр наук. дослідж. і викладання інозем. мов – К.: Логос, 2006 - №1. – 2006. – 104 с.
2. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: изд-во Воронежского гос. ун-та, 1996. – 104 с.
3. Баранов А., Караулов Ю. Метафоры общественного диалога: война или согласие? // Знание-сила. – № 10. – 1991. – С. 60-63.
4. Бекетова И.В. Глаголы, активизирующие фрейм «приобретение», и их семантические и синтаксические особенности: Автореф. Дис. ... канд. филол. наук. – Белгород, 2002. – 20 с.
5. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. – Тамбов: изд-во Тамб. ун-та, 2000. – 123 с.

6. *Бровченко И.* Концептуальные основы словаря-тезауруса метафоризированных клише англоязычного научного текста // Научный вестник Херсонского государственного университета. Серия «Лингвистика». – Вып. 2 – Херсон, 2005. – с. 76-85.
7. *Жаботинская С.А.* Концептуальный анализ: типы фреймов // Вестник Черкасского университета: Серия "Филологические науки". – 1999. – Вып. 11. – С. 12 – 25.
8. *Жаботинская С.А.* Теория номинации: когнитивный ракурс // Вестник МГЛУ. – Вып. 478. – М.: Московский гос. лингвистический ун-т, 2003. – С. 145-164.
9. *Жаботинская С.А.* Концептуальный анализ языка: фреймовые сети // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. - №9: Проблеми прикладної лінгвістики/Під ред. Іщенко Д.С. – Одеса: Астронпринт, 2004. – С. 81-92.
10. *Капуш А.В.* Новоутворення-метафори в сучасній німецькій лексиці суспільно-політичного змісту: номінативний та когнітивний аспекти // Вестник Київського лінгвістичного університету. – Серія Філологія. – 1999. – Т. 2. - №2. – С. 121-127.
11. *Керимов Р.Д.* Артефактная концептуальная метафора в немецком политическом дискурсе: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Кемерово, 2005. – 186 с.
12. *Кириченко Л.А.* Концептуальная структура лексико-семантического поля «Ментальная деятельность» // Вестник Київського лінгвістичного університету. – Серія Філологія. – 1999. – Т. 2. - №2. – С. 128-136.
13. *Краткий словарь когнитивных терминов /* Под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Филологический ф-т МГУ, 1996. – 248 с.
14. *Крылов А.А.* Концептуальный анализ текста: на материале «Слова о смерти» святителя Игнатия Брянганинова: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – М., 2004. – 204 с.
15. *Павкин Д.М.* Топофон *Божественный Мир* в романе Дж. Толкиена «Сильмариллион» // Вестник Київського лінгвістичного університету. – Серія Філологія. – 1999. – Т. 2 - №2. – С. 174-184.
16. *Ричардс А.* Философия риторики // Теория метафоры /Ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Прогресс, 1990. – С. 44 – 68.
17. *Рябко О.П.* Сложноструктурные флоронимы в английском языке: когнитивно-фреймовая и мотивационно-номинативная интерпретация: Дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04. – Пятигорск, 2003. – 406 с.
18. *Старостина Е.В.* Фреймовый анализ русских глаголов поведения на материале ассоциативных связей: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Саратов, 2004. – 269 с.
19. *Тарасова И.А.* Фреймовый анализ в исследовании идиостилей//Филологические науки. – 2004. - №2. – С. 42-49.

20. *Чудакова Н.М.* Концептуальная область «неживая природа» как источник метафорической экспансии в дискурсе российских средств массовой информации: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Екатеринбург, 2005. – 277 с.
21. *Шулежкова С. Г.* История лингвистических учений. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 400с.
22. *Lakoff G., Johnson M.* *Metaphors We Live By.* – Chicago: Chicago Univ. Press, 1985. – 242p.
23. *Lakoff G.* *The Contemporary Theory of Metaphor // Metaphor and Thought.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – P. 202 – 252.
24. *Lipka L.* *An Outline of English Lexicology.* – Tübingen:Noemeyer, 1990. – 212 p.
25. *Stockwell P.* *Cognitive Poetics.* – Lnd and N.Y.: Routledge, 2002. - 193 p.
26. *Turner M.* *Death Is the Mother of Beauty.* – Cybereditions, 2000. – 175p.
27. *Ungerer F., Schmid H.-J.* *An Introduction to Cognitive Linguistics.* – Lnd., N.Y., 1999. – 306p.